

ტოპონიმ „გულებს“ გენეზისისათვის

მიქელაძე ნაილე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი, ბათუმი
საქართველოს საპატრიარქოს ხიჭაურის წმიდა ტბელ აბუსელისძის
სასწავლო უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.35>

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია საარქივო ფონდში დაცული მასალები, წლების განმავლობაში მკვლევართა და ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალათა ანალიზი. საუბარია აჭარაში შემონახულ ლეგენდებზე, რომელთა გენეზისი ტოპონიმთა ეტიმოლოგიაში ცხადდება. ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ მსგავსი შინაარსის ეტიმოლოგიურ კვლევებს, ხშირად ფოლკლორულ-ისტორიულ წყაროსთან მივყავართ.

აჭარის ზეპირსიტყვიერ მასალებსა თუ გადმოცემებში დაცულია აჭარაში არსებული ისტორიული სინამდვილე, ოსმალოს აგრესიასთან ბრძოლის ეპიზოდები და თავისებურებანი, რაც ამ კუთხეში საუკუნეების განმავლობაში ხდებოდა. ჩვენს საკვლევ თემას წარმოადგენს ერთი სოფლის ტოპონიმის „გულებს“ გენეალოგია, რომლის ისტორია ერთ-ერთი ისტორიული თავფურცელია აჭარის ფოლკლორში.

ამრიგად, არსებულ და მოძიებულ მასალებზე დაყრდნობით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ სოფელში არსებულა საერო ან სასულიერო მცხოვრებთა სტრატეგიული ნაგებობა რომლის ნანგრევები ძირეულ ისტორიულ კვლევას ექვემდებარება.

აღნიშნული მასალა ნაკლებად შესწავლილია. ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება მისი გაცნობა მკვლევართათვის.

საკვანძო სიტყვები: ქედა, ტოპონიმები, ლეგენდა, ისტორია, გულები, ეტიმოლოგია, ფოლკლორი.

აჭარაში გავრცელებული თქმულებები, ლეგენდები საკვლევო თემატიკის ულევ წყაროს წარმოადგენს. აჭარა ოდითგანვე წარმოადგენდა მკვლევრებისთვის საინტერესო კვლევის ობიექტს. როგორც ცნობილია, აჭარის ისტორიით, მასთან დაკავშირებული ტოპონიმური, ონომასტიკური თუ ეთნოგრაფიული საკითხებით არაერთი მკვლევარი დაინტერესებულა. მართალია „ქრისტიანული რელიგიის ბრძოლა წარმართულ იდეოლოგიასთან და თურქთა სამასწლიანი ბატონობა გარკვეულწილად ამწელებს აჭარულ ფოლკლორში უძველესი შრეების გამოვლენას. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ეროვნული ფოლკლორის არქაული ჟანრების მიხედვით მეტ-ნაკლებად საცნაური და ახლობელი ხდება ის სამყარო, რომელიც ასაზრდოებდა ჩვენი წინაპრების მსოფლმხედველობას. ეს არის სამყარო ქართული მითოლოგიური თუ საწესო რიტუალური თქმულება-გადმოცემებისა... ბიბლიური თქმულება-გადმოცემებისა და სხვათა“ (შიოშვილი, 2007). ამ კუთხეში შეგროვილი ფოლკლორული ნიმუშები, არქაული ელემენტები სახეცვლილი სახით გვხდება, მაგრამ ამოსავალი ფესვები აჭარის ისტორიული სინამდვილე და სოციუმში შემონახული ხალხური ზეპირსიტყვიერებაა.

საქართველოს ეს კუთხე ჯერ კიდევ I საუკუნიდან ქრისტიანული იყო. საყოველთაოდაა

ცნობილია, რომ ანდრია პირველწოდებულმა სწორედ აქ იქადაგა პირველად ქრისტიანობა და პირველი ეკლესიაც აქ აშენდა (*ქართლის ცხოვრება, 1955*), თუმცა ოსმალის შემოსვლის შემდგომ, აქაურები იძულებულნი გამხდარან ქრისტიანობიდან თანდათან მაჰმადიანობაზე გადასულიყვნენ.

აჭარის ფოლკლორულ მასალებში ვხვდებით, როგორც ქრისტიანობისდროინდელ ტოპონიმებს, ასევე წარმართულ-მუსლიმური რელიგიის ელემენტებს. კუთხის ავბედითი ისტორიის მიუხედავად, ამ კუთხეში მრავლადაა ქრისტიანობის დროინდელი ტოპონიმები, რომლებიც ინარჩუნებენ ზოგადქართული სიტყვიერებისათვის დამახასიათებელ ისტორიებს. უხუცესთა ცნობიერებაში დღესაცაა შემონახული ზოგიერთი გეოგრაფიული ადგილის სახელწოდების წარმომავლობის ისტორია.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ბოლოს აჭარაში მოგზაურობისას დიმიტრი ბაქრაძის მირ ჩაწერილ თქმულებათაგან ყურადღებას იპყრობს შემდეგი ჩანაწერი, სადაც ავტორი აღნიშნავდა, რომ მას სოფლებიდან განსაკუთრებით აინტერესებდა ქედა, რომელსაც ვახუშტიმ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დამდეგს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია. ბაქრაძის აზრით, ქედის ტერიტორიაზე, რაიმე არქეოლოგიური ძეგლი უნდა ყოფილიყო, რითაც დაინტერესებული იყო ვახუშტი, რომელიც აღნიშნავდა: „არს მცირე ქალაქის მზგავსი დაბა.. მოსახლენი არიან ვაჭარნი“ (ბაგრატიონი ვ, 1941). ამ მოგზაურობისას ისტორიკოსს, მართლაც გამოუკითხავს იქაურ მცხოვრებთათვის, მაგრამ მისთვის საინტერესო ინფორმაცია ვერ მოუძიებია. დიმიტრი ბაქრაძე, მთქმელის დიასამიძის სიტყვებს იმოწმებს, რომ არც ზენდიდსა და არც გულებში არავითარი ძეგლი ეკლესიის ნანგრევები არ ეგულებათ; ასეთი ეკლესიები, თამარ მეფის აშენებული იყო ზემო სოფლებში – დონდოლოში, ჭვანასა და შვახევში. ისინი დიდი ხანია დამალეს და თუ მათი ნაშთი დარჩენილა, უკვე ტყითაა დაფარული. ხოლო ერთ სოფელში – სხალთაში შემორჩა ეკლესია“... მთქმელი საუბრისას უარყოფს იქ ეკლესიის ნანგრევების არსებობას, თუმცა საუბარში იხსენებს თუ როგორ ლოცულობდნენ იმ ნანგრევებში და დასასრულს დასძენს „ახლა აჭარლებს მხოლოდ შიშა ჰგვრით ის ადგილები, სადაც ოდესღაც ეკლესიები იდგა, და ბევრი მათგანი ვერ ბედავს მიუახლოვდეს მათ. ძველი ქრისტიანული ჩვეულებიდან ზოგი რამ დღემდე შემორჩენილა. მაგალითად კვერცხის შეღებვა საადდგომოდ. აქ ახსოვთ წინანდელი ქრისტიანული დღესასწაულებიც. თუმცა ეს ყველაფერი დავიწყებას ეძლევა“.(ბაქრაძე, 1987). დამპყრობლურმა რეჟიმმა აჭარაში ყველაფერი აკრძალა, განსაკუთრებით რელიგიურ თემაზე საუბარი, რაც ნაწილობრივ დღევანდელ ყოფით ცხოვრებაშიც კი აისახება (რელიგიურ თემებზე საუბარს მთქმელი შეგნებულად თავს არიდებს).

აჭარის სოფლების აღწერისას მკვლევარი ზ. ჭიჭინაძე სოფელ გულებთან დაკავშირებით წერს, რომ სოფელში ეკლესია არსებობდა. ავტორი დასძენს: „გულები მშვენიერი სოფელია და ისეთ ალაგას სძევს, რომ მინამ კაცი შიგ სოფელში არ მივა, მინამ ვერას დაინახავს. ეს სახელი „გულები“ მასზედ კანონიერია. ამ სოფლის ზემოთ ქელასყურის მთის ახლოს ძველად ეკლესია ყოფილა, სადაც იქაურები დადიოდნენ სალოცავად...აქ მოსახლეობენ დიასამიძენი...“ (ჭიჭინაძე ზ, 1913).

ქედის რაიონის სოფელ გულების მთაზე ნანგრევების არსებობას ადასტურებს ხელნაწერთა ფონდში მოძიებული მასალებიც, რომლის მიხედვით „ქედის რაიონში შედის სოფელი „გულები“. იგი მდინარე აჭარისწყლის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს, მას რაიონის ცენტრალური ადგილი უჭირავს და შესაძლებელია მათი სახელწოდება აქედან წარმოსდგება. აღნიშნულ სოფელში ამჟამად 25-30 კომლამდე მცხოვრებია, მაგრამ ძველად

უფრო ხშირი დასახლება უნდა ყოფილიყო. ამას ადასტურებს სოფლის ზემოთ ნასახლარები: ხოლო ამის ზევით მაღალ კლდეზე ნანგრევები.” აღნიშნული ნანგრევები, როგორც აღნიშნავენ, მდებარეობს სოფლიდან ხუთი კილომეტრის მოშორებით, ეს ნაშთები დაუთვალეირებიათ ექსპედიციის წევრებს და შესაბამისი დასკვნებიც გამოუტანიათ: ეს ნაგებობა, როგორც აჭარის უმეტესი ნაგებობებისა მაღალ და სხვებისთვის მიუვალ ადგილს წარმოადგენდა. „დათვალეირების შემდეგ ნაგებობის კედლები გარდა სახურავისა უვნებლადაა დაცული. სიგრძე 6 მეტრი, სიგანე 5 მეტრი, სიმაღლე 3 მეტრი და 20 სანტიმეტრი. კედელში დასავლეთით დატანებული აქვს ორი ფანჯარა. სამხრეთ-აღმოსავლეთით აქვს შესასვლელი კარები. სიმაღლით 1 მეტრი. კარების ჩარჩოზე მთელ სიგრძეზე ქვის ლოდი ძევს. რომელსაც 2 ადგილზე აქვს ამოკვეთილი და მათ შორის ღარი, სადაც ხის კარები იქნებოდა ჩასმული. შესასვლელი კარები 1 მეტრი და ცოტა მეტის სიმაღლეზე არის, რაც მოწმობს იმას რომ აქ ასასვლელი კიბე იქნებოდა, მაგრამ დროთა ვითარებაში დანგრეულა... „ადგილობრივი მცხოვრებლები აღნიშნულს „ეკლესიის“ ნანგრევს უწოდებს. ეს გადმოცემა საეჭვოა, რადგან მას ეკლესიის ფორმა არ აქვს, ის უფრო წააგავს 16X18 კვადრატული მეტრის მოცულობის ოთახს, სადაც ალბათ ცხოვრობდნენ აქაური განდგომილი ღვთის მორწმუნე ბერები. რომ ეს შენობა რაღაც მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენდა. მას ადასტურებს, მის ქვემოთ სერის დაქანებაზე ხუთას მეტრში ხელოვნურად გაკეთებული წყარო. წყაროს, რომელიც ქვებით გაკეთებულ აუზიდან გამოდის უბრალოდ ტყეში არ გააკეთებდნენ. მაშინ როდესაც ამ შენობაში უხდებოდათ ცხოვრება. ისინი ღვთის ან საერო მსახური იქნებოდა, მათთვის წყალი აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა”(რუსიძე, 1952).

ამ კუთხეში ხალხური სიტყვიერების შეგროვებისას, ხშირად გვეხმის წმინდა ადგილების სახელწოდებასთან დაკავშირებული ან კიდევ რელიგიური დაპირისპირების შედეგად წარმოშობილ ტოპონიმებთან არსებული თქმულებები, რომლებიც ერთხელ კიდევ ადასტურებს მნიშვნელოვანი ქრისტიანული კერების არსებობას აჭარაში. ვფიქრობ, ავტორის ეს მოსაზრება მეტად მნიშვნელოვანია, არა მარტო ფილოლოგებისთვის, არამედ ისტორიკოსებისთვისაც. ასევე გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამ სოფლის, გულების ზემოთ არსებულ ტყეს, სადაც ეკლესიის ნაშთებია შემონახული ბეთლემი ჰქვია. ადგილი, სადაც ოსმალოს შემოსევების დროს მოსახლეობა თავს აფარებდა. თურქებს ეშინოდათ ამ ტყეში შესვლა, რადგან იქ სასწაულები აღესრულებოდა ჩვენი ხალხის საკეთილდღეოდ. კერძოდ, თურქები იკარგებოდნენ, გზა ერეოდათ ნისლის გამო და ამიტომაც ამ ტყეს არ ეკარებოდნენ. რაც შეეხება სოფლის სახელწოდებას, ხალხი მასზე საარაკო ამბებს ჰყვება.

ამ სოფლის სახელწოდებასთან დაკავშირებით საინტერესო მასალა მოგვაწოდა ამ სოფლის მკვიდრმა რომან დიასამიძემ. კერძოდ: „ამ სოფლის თავზე (სოფელ გულების) მიუვალ ადგილას, ჩაქვისა და გულების საზღვარზე მდგარა ეკლესია. ხალხი ამ ეკლესიას თამარის ეკლესიას ეძახდა. აქაურებს ეს ეკლესია სპეციალურად მიუვალ ადგილას აუშენებიათ. ამ ეკლესიას პირველ სართულად „სარდაფი,, ჰქონია, რომელიც აქაურებს ჩამარხული მიწისაგან გაუნთავისუფლებიათ. ეს სარდაფი (მათი ვარაუდით) ძველ დროში მარანისა და საწყობის მოვალეობას ასრულებდა. წინაპრების გადმოცემის თანახმად, თურმე თამარ მეფე აქ დადიოდა და ღამითაც რჩებოდაო. ამ ეკლესიას ერთი მხრიდან ჰქონია მისასვლელი და ისიც გზასთან სამი მეტრით-ხრამით ყოფილა დაშორებული.

გადასასვლელი საშუალება – ხეებისაგან გაკეთებული ძელი ყოფილა. ამ ძელს თუ არ გადებდნენ(ერთი მხრიდან მეორე მხარეს) ეკლესიაში შესვლა შეუძლებელი იყო მიმსვლელთათვის, როცა ახლობელი მიდიოდა ხიდს (ძელს) გასდებდნენ, მერე კი ისევ

შეინახავდნენ. ეკლესიის გადასასვლელთან გუშაგი ყარაულობდა, თუ ვინმე მტერი გამოჩნდებოდა სხვებსაც გააგებინებდა და მტერს მედგრად მოიგერიებდნენ. ერთხელაც ამ ეკლესიას თორმეტი შეირაღებული კაცი დასხმია თავს. მათ სიწმინდეების ხელყოფა განუზრახავთ. ეკლესიის გუშაგს თორმეტივე კაცი მოუკლავს და სხვების დასაშინებლად თორმეტივესთვის გული ამოუცლია და ჯვარზე წამოუცვამს, ეს ჯვარი კი ყველასათვის უჩვენებია. ამის შემდეგ ამ სოფელს „გულები“ დარქმევია... (მიქელაძე ნ. პირადი არქივი, რვეული #1) ეს თქმულება საინტერესოა არა მარტო შინაარსით, არამედ რელიგიური და ისტორიული თვალთახედვითაც. მთქმელი რატომღაც 12 –კაცის (მტრის) რაოდენობაზე ამახვილებს ყურადღებას, რომელიც არცთუ მოძიებულ მასალაში არ ფიქსირდება. შესაძლოა ციფრი 12 ქრისტეს, 12 მოციქულთან ასოცირდებოდეს, რაც ნიშანდობლივია.

განსხვავებული შინაარსის გადმოცემაზე საუბრობს (გოგიტიძე გულიკო, 60 წლის, დაბადებული და მცხოვრებისოფ. გულებში). ძველად სოფელ გულების შესასვლელთან ცხოვრობდა ერთი კაცი, რომელიც სოფელს მტრის, მომხდურისგან იცავდა. სოფელში სხვა ქვეყნის კაცი თუ მოინდომებდა შესვლას ან ცუდს ჩაიდენდა, ან მოინდომებდა ცუდის გაკეთებას, სოფლის გუშაგი მომხდურს კლავდა, გულს უღებდა და ეკლესიაზე ჰკიდებდა, ამიტომაც ამ სოფლისთვის დაურქმევიათ „გულები“. ვფიქრობ, მოცემულ თქმულების შინაარსი უფრო გვიანდელია, თუმცა სახელთა წარმოშობის ისტორია აქაც ადამიანთა ორგანოზე, გულზე აქცენტირდება.

ისტორიული თუ ხალხური წყაროებიდან, როგორც ცნობილია აჭარა იყო ქრისტიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფლაგმანი საქართველოსი. თურქებისთვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო დასჯა, მკვლელობა, ჩამოხრჩობა და სხვა დასჯის მეთოდები, რომელთაც ოსმალთა ბატონობისას სჩადიოდნენ. ზაქარია ჭიჭინაძის წიგნში ვკითხულობთ: „აჭარაში ყველაზე დიდი ბრძოლა დანდალოს ხალხმა გამოიარა. ამათ გმირობის საქმეები ყველასათვის საკვირველი და სამაგალითო ყოფილა. მთელი დანდალო მკაცრად დადგა ოსმალს წინააღმდეგ სჯულის გამოცვლის გამო, თვით დედაკაცებმაც კი აიღეს ხმალი-ხანჯალი ხელში და ოსმალს წინააღმდეგ გამოვიდნენ საბრძოლველად, ამათ გადაწყვიტეს, რომ ან მამა-პაპის სჯულზედ დავრჩეთ და ან უნდა გავწყდეთო, ჩვენი გათათრება არ შეიძლებაო” (ჭიჭინაძე, 1895). მართლაც, რჯულის დაცვა აქაურებს დიდი მსხვერპლის ფასად დასჯდომიათ, მაგრამ უკან მაინც არ დაუხევიათ. როგორც ვიცით მაშინ აჭარის მოსახლეობა მტრის წინაშე უძლური აღმოჩნდა. აჭარაში დღესაც არიან უხუცესები ვინც იხსენებენ სარწმუნოებისათვის თავდადებული ადამიანების ამბებს და დასასჯელ ადგილებსაც კი ასახელებენ, თუ უშუალოდ სად და როგორ ხდებოდა მათი დასჯა. ეს ის ადგილებია, სადაც მორწმუნე ადამიანებს (ე.ი. ვინც არ გამუსლიმანდებოდა) სჯიდნენ.

დღეს ჩვენდა საუბედუროდ, აჭარაში არიან ადამიანები, ვინც თავს არიდებენ ამ თემაზე საუბარს. ამიტომაც ამ კუთხის სიტყვიერებისათვის დამახასიათებელია თქმულების სხვადასხვა ვარიანტების არსებობა. აჭარაში სარწმუნოებაზე საუბარი ყველაზე მტკივნეულ საკითხს წარმოადგენს, რაც მის ისტორიასთანაა კავშირში. აი, რას წერდა ზ. ჭიჭინაძე მთქმელების ჩანაწერებიდან „ქრისტიანული წესების მოსასპობად ამათ (ოსმალთა) შემოიტანა კაცის თავის მოჭრა, კლდიდგან გადაგდება, დარჩობა...“ (ჭიჭინაძე, 1895) რასაც ავტორისეული ჩანაწერებიც კი აზუსტებს.

არსებული ისტორიული წყაროებიდან, თქმულებებიდან გამომდინარე, შესაძლოა ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგია სინამდვილეს შეესაბამებოდეს. რა თქმა უნდა, ეს თქმულება, როგორც სხვა სიტყვიერების ნიმუშებიც ჰიპერბოლიზირებულია. აჭარის სიტყვიერების

ისტორიიდან გამომდინარე, შესაძლებელია, ვივარაუდოთ, რომ ამ სახელის წარმოშობას, არსებულმა ისტორიამ დაუდო სათავე.

ამრიგად, აჭარაში შემონახული ტოპონიმები, ოდითგანვე საინტერესო საკვლევ თემას წარმოადგენდა. ისინი თემატურად ქართველი ერის ისტორიის, კულტურის, ტრადიციების მატარებელი იყო და ეხმიანებოდა ზოგადქართულ სიტყვიერებას.

ლიტერატურა:

1. ბაქრაძე დ, (1987). „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. თბ.
2. ბაგრატიონი ვ, (1941). „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ;
3. რუსიძე შ, (1952). რუსიძე შ., ნარკვევი აჭარისწყლის ხეობის ოზურგეთის ისტორიული ძეგლის შესახებ”. #135. ბზგ.
4. ქართლის ცხოვრება (1955). ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, სახელგამი, თბილისი.
5. შიომშვილი თ, (2007). „ხალხური სიტყვიერება“ „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“. გ. მელიქიშვილი... ბათუმი.
6. ჭიჭინაძე ზ, (1913). მუსულმან-ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი.
7. ჭიჭინაძე ზ, (1895). ზედა აჭარის გათათრება, გაზეთი „ივერია“, 22, 25 ივლისი.
8. ჭიჭინაძე ზ, (1895). დანდალოს გათათრება, გაზეთი „ივერია“, 19 აგვისტო.

For the Genesis of Toponym “Gulebi”

Mikeladze Naile

BSU Niko Berdzenishvili Institute
Georgian Patriarchate St. Tbel Abuserisdze University

Abstract

The paper discusses the materials kept in the archival fund, the analysis of the materials obtained by researchers and us over the years. We are talking about the legends preserved in Adjara, the genesis of which is revealed in the etymology of toponyms. The fact that etymological studies of similar content often lead to folklore-historical sources is also worth noting.

The historical reality of Adjara, the episodes of the struggle against the Ottoman aggression as well as the peculiarities that have existed in this part of Georgia for centuries are preserved in the legends and narrations of Adjara. Our research topic is the genealogy of one village, toponym "Gulebi", the history of which is one of the important historical chapters in the folklore of Adjara.

Thus, based on the existing and found materials, it can be assumed that in this village there is a strategic building of secular or religious residents, the ruins of which are subject to basic historical research.

This material is not studied properly. We think that it will be the subject of great interest for researchers to familiarize with it.

Key words: *Keda, toponym, legend, history, “Gulebi”, etymology, folklore*